

ОГЛЕДИ И ПРИКАЗИ

УДК 329.4(439)(049.3)

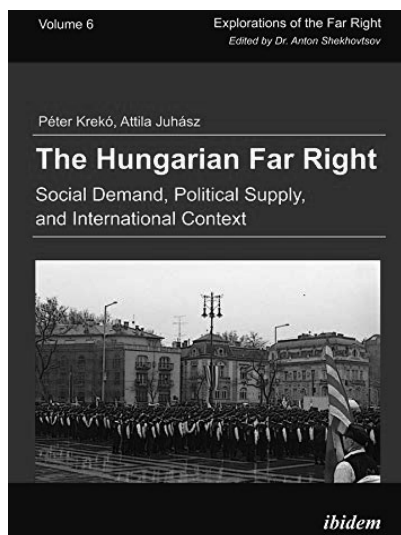
DOI: <https://doi.org/10.22182/spm.7332021.10>

Приказ

*Дејан Бурсаћ**

*Институт за политичке
студије, Београд*

УСПОН КРАЈЊЕ ДЕСНИЦЕ У СУСЕДСТВУ**



Peter Kreko, Attila Juhasz. 2017.
*The Hungarian Far Right: Social
Demand, Political Supply, and
International Context.* Stuttgart:
Ibidem-Verlag, p. 267.

** Рад је настао у оквиру научноистраживачке делатности Института за политичке студије, коју финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Студија мађарских политиколога Петера Крека и Атиле Јухаса, објављена као део ширег пројекта истраживања екстремне деснице у Европи, објашњава комплексан и сада већ деценијски феномен одрживог раста десничарских партија у суседној Мађарској, при чему су се актери који припадају овој идеолошкој позицији етаблирали као релативно трајни део партијског система и притом значајно утицали на измену како политичке динамике, тако и реторике целог спектра. Успон ауторитарних, илибералних или једноставно популистичких тенденција у Мађарској тема је бројних академских и медијских текстова последњих година, пре свега због идеолошког заокрета премијера Виктора Орбана и његове партије Фидес, који је феноменолошки занимљив јер је међу првима у Европи у пракси демонстрирао политику која је кршила опште-

прихваћене догме о демократизацији и транзицији: наине претпоставку да, када једном досегне одређени ниво демократског и економског развоја и нашироко прихвати демократију као „једину игру у граду” и најзад, уђе у Европску унију као круну тог процеса, одређено друштво неће више регресирати у погледу демократског развоја. Мађарски случај, уз још неке актуелне примере у Европи, показао је да је повратни удар итекако могућ, и штавише – да Европска унија као ентитет нема ефикасне механизме да се бори против антилибералних тенденција у својим редовима. Књига о којој говоримо ипак се мање бави Фидесом, иако се великим делом одвија у контексту „Орбанове” Мађарске, већ пре свега анализира успон, стратегију, гласачку подршку и актуелне политике екстремно десне партије Јобик (мађ. *Jobbik Magyarorszáért Mozgalom*, Покрет за бољу Мађарску; при чему је у питању својеврсна игра речима, јер појам *Jobbik* може да значи и „боље” и „десно”), те њихов муњевит успон од самог оснивања.

Креко и Јухас први део своје студије темеље на моделу понуде и потражње, полазећи од премисе да су у

мађарском друштву од пада социјализма постојали не само политички актери на крајњој десници жељни да мобилишу гласаче за своје циљеве, већ и значајна потражња за таквим политикама у једном делу бирачког тела. Разлози за то су бројни: некритички однос према прошлости, нарочито према мађарском учешћу у Првом и Другом светском рату, потискивање и неразумевање узрока тзв. националних траума (пре свега се мисли на губитак становништва и територије запечаћен Тријанонским споразумом), неразрешени међуетнички односи, избегавање одговорности за Холокауст; у комбинацији са хаотичним током првих година транзиције, као и социоекономским моментом трансформације економије ка тржишној у коме је одређени број грађана изгубио пређашње позиције. У већини источноевропских друштава постоји слична комбинација која узрокује радикализацију бирачког тела, углавном у сиромашнијим и руралним подручјима, такође и међу тзв. губитницима транзиције (старији грађани, неквалификовани радници, рурална популација, слабије образовани). Међутим ту долазимо парадокса – према

истраживању Крека и Јухаса, гласачи Јобика углавном могу бити сврстани у групу релативних добитника транзиције. Иако су гласачи претходних итерација екстремно десних странака (током деведесетих година) заиста долазили из руралнијих и мање развијених региона источне Мађарске, са Јобиком се то променило. Њихов типичан гласач је економски активан, млађи, образованији, генерално боље стоји од националног просека. Једина константа је да се углавном ради о мушкарцима. Неки аутори такав резултат у погледу друштвене класе покушавају да објасне тензијом између планиране и достигнуте друштвене позиције, дакле субјективном перцепцијом сопственог друштвеног положаја, и свим фрустрацијама и егзистенцијалним страховима који из тога происходе. У вези са тим, анализира се како специфичан националистички поглед прожима социоекономски статус кроз перципиране претње: одозго, од стране имагинарних елита које желе да униште Мађарску (симболизују их Јевреји, отуд антисемитизам) и паралелно одоздо, од стране маргинализованих група које „на непоштен начин” желе да заузму позиције средње класе

(симболизују их Роми, отуд у програму и наративу Јобика тзв. социјални шовинизам и изражен антициганизам). У питању је, као што видимо, комплексна и не увек кохерентна идеолошка позиција.

Међутим, Креко и Јухас усмеравају студију у другом правцу. Покушавају да минимизују значај социоекономског фактора, питајући се да ли је крајње десна позиција вредносно једнако привлачна појединцима из различитих друштвених класа. Аутори притом настоје да објасне гласачке одлуке кроз ставове бирача, а не кроз социоекономски статус. За ту потребу, осмислили су ДЕРЕКС (енг. *DEREX, Demand for Right-Wing Extremism*, Потражња за десним екстремизмом) као једну врсту новог индекса који у себи сажима низ индикатора базираних на ставовима и вредностима личности, дакле идеолошким и психолошким елементима – а не на класним атрибутима. Модел укључује четири групе вредности, касније разложених на десетине поткатегорија: предрасуде и социјални шовинизам (енг. *Welfare chauvinism*, мисли се на дискриминацију приликом расподеле социјалних трансфера, што је у мађарском контексту посебно усмерено на

ромску популацију); затим десничарске вредности; ставови против естаблишмента; и последња категорија, која укључује страх, неповерење и песимизам. ДЕРЕКС индекс показује значајан раст у периоду 2008–2009. године, када прелази удео од 20% становништва. Ипак, чини се да ово мерило не објашњава популарност Јобика у потпуности, као ни заокрет владајућег Фидеса ка екстремнијој позицији. Наиме, осим поменути две године, ни у једној другој временској тачки индекс не прелази вредност од 12%, што није у складу са резултатима ових странака. Иако је истина да је Јобик највећи раст остварио између избора за Европски парламент 2009. и парламентарних избора 2010. када је број гласова за само годину дана удвостручен (иако је проценат освојених гласова тек благо порастао, што се објашњава традиционално ниском излазношћу на европским изборима), индекс након тога опада, док популарност Јобика наставља да расте: у каснија два циклуса парламентарних избора (2014. и 2018. године) ова странка пробија границу од милион гласова.

Сами резултати индекса донекле оспоравају претпоставке аутора. Наиме, када

се анализирају појединачни елементи, видљиво је да у периоду највећег раста потражње за крајњом десницом, долази до раста две категорије: антиестаблишмент расположење је огромно, што је у складу са огромним неповерењем и јавним протестима са којима се сусретао социјалистички премијер Ференц Ђурчањ; а расте и категорија страх, неповерење, песимизам, што је свакако изазвано ударом светске економске кризе – наиме управо у периоду 2008–2009. године расте незапосленост, а опадају бруто домаћи производ и просечне зараде. То у пракси значи да се објашњење раста крајње деснице опет враћа на социоекономску димензију, те да је психолошко/идеолошка категорија у крајњој линији само израз социоекономске позиције или страха од губитка исте.

Наредни део студије односи се на генезу крајње десног дела спектра и анализу кретања овог пола од политичке маргине почетком деведесетих година, до актуелне релевантности. Обнову вишепартизма у Мађарској пратило је формирање бројних минорних националистичких и антисемитских организација, а први озбиљнији покушај се везује за МИЕП

(мађ. *MIEP, Magyar Igazság és Élet Pártja*, Мађарска странка права и живота). Ова странка осваја око 250 хиљада гласова у два узастопна изборна циклуса (1998. и 2002. године), међутим други пут не успева да пређе цензус због нешто више укупне излазности. Тај резултат имао је катастрофалне последице на саму унутрашњу организацију странке, будући да су њени лидери нереално форсирали велика очекивања пред изборе и чак најављивали преузимање власти, те је након поражавајућег резултата дошло до дезинтеграције партије. Други разлог је свакако застарели модел организовања и медијске презентације, неподесан за 21. век, коме лидери ове странке нису успели да се прилагоде. Распад МИЕП-а отвара простор за успон Јобика, основаног управо 2002. године као конзервативни студентски покрет, донекле повезан и са тзв. „грађанским кружоцима” које је Виктор Орбан организовао у покушају да припреми шири фронт за поновно преузимање власти, али и делимично да олакша скретање своје некада либералне странке ка националном конзервативизму. Велики замах Јобик у даје талас друштвеног незадовољства изазван неуспесима владе социјалиста и

либерала после 2006. године, а ту се посебно истичу протести који су избили након што је јавности откривен говор премијера Ђурчања са затвореног састанка руководства Мађарске социјалистичке партије у једном одмаралишту на језеру Балатон, где је премијер ласцивним речником изнео признање да је у изборној кампањи лагао о резултатима и плановима владе. На то су се надовезали етнички инциденти, од којих је најпознатији линчовање једног учитеља од стране групе Рома након свађе око саобраћајне незгоде, у једном селу у источној Мађарској. Од тада се Јобик успешно профилише као један од организатора опозиционог незадовољства, али и као отворено ултранационалистичка странка, инсистирајући на константној употреби термина „цигански криминал”. Расту је посебно допринео и развој друштвених мрежа и интернета у датом периоду, што је овој странци углавном млађих људи (и млађе публике) дало природну платформу за развој успешних комуникационих тактика.

Најзад, Јобик је профилирао и од катастрофалног пораза коалиције социјалиста и либерала на изборима 2010. године, након које је,

слично као и у Србији након 2012, дошло до прекомпоновања целокупног партијског система: странке које су се могле дефинисати као леви центар изгубиле су значајну бирачку подршку, а цео тај простор спектра се екстремно фрагментирао. Истраживања показују да значајан део данашњих гласача Јобика (око трећине) представљају уствари некадашњи гласачи Мађарске социјалистичке партије, дакле бивши бирачи лево-либералних странака које су углавном одговорне за спровођење транзиције ка тржишној привреди. Такав заокрет бирача је у складу са трендовима видљивим у више европских земаља (нпр. Немачка, Чешка, Аустрија, Холандија, Француска, Хрватска) где у раније структурираном партијском такмичењу са два доминантна блока долази до попуштања левог центра, те се гласови који су раније традиционално одлазили јакој социјалдемократској партији преливају ка десним популистима или чак екстремним десничарима. Пад левице и симултани раст крајње деснице узрокован је ранијим раскидом левих елита са левичарским социоекономским политикама зарад прихватања неолибералног консензуса и самим

тим раскид са радничком и синдикалном базом (у комбинацији са нестанком традиционалног радништва), затим некомпетенцијом левих партија које су се затекле на власти у време глобалне економске кризе, и најзад, окретањем левице ка идентитетским питањима на којима су десничари успели да профитирају онда када је дошло до перципираних идентитетских претњи (нпр. мигрантска криза) – где је дотадашње традиционално бирачко тело левог центра из нижих друштвених слојева разочарано и на концу мобилисано од стране популиста. У Мађарској је на делу било више симултаних криза које су условиле ова кретања: егзистенцијални страх од губитка социјалног статуса у економској кризи, криза легитимитета власти након 2006. године, криза идентитета са интеграцијом Рома и последичном мигрантском кризом, где Јобик у чак и политички противници признају да су покретали „праве теме” и постављали „права питања” која су други актери сматрали табуом, иако су Јобикова програмска решења у погледу тих питања сматрана у најмању руку неприхватљивим.

Аутори разматрају и занимљиву динамику везе Јобик – Фидес у контексту пре-

компоновања образаца гласачке подршке и партијске сцене уопште. Видљива је флукуација једног дела гласача између ове две странке, а то је омогућила и трансформација Фидеса од либералне странке ка национал-популизму, праћена тактичким приступом заузимања централне позиције у партијском систему, која им омогућава да кокетирају са гласачима других странака, али и да спречавају уједињење опозиције због превеликих програмских разлика између странака које су остале лево и десно од централног дела поља. Притом је Јобик вишеструко користан Орбановом Фидесу: могу да се представљају (и мађарском јавном мњењу и Европи) као брана од екстремних десничара који желе да преузму власт, под изговором да „има и горих”, али могу и да тестирају одређене програмске идеје – наиме Креко и Јухас запажају како Фидес и Јобик често имају сличне програмске ставове, али их потоњи изговарају бруталнијим речником.

Последња трећина књиге посвећена је представљању Јобиковог погледа на свет – идеолошких извора који се ослањају на комбинацију мађарског традиционализма и национализма, па чак и мистике у погледу

митологизације теорије о азијатском пореклу Мађара, затим најразличитијих теорија завере, хришћанског конзервативизма, двоструког концепта непријатеља нације (од горе, Јевреји и од доле, Роми), па до чудног спољно-политичког односа ове странке са Русијом и Ираном. Наиме, у иницијалним фазама настанка, Јобик је отворено промовисао исламске државе као потенцијалне спољно-политичке партнере, што је спремно прихваћено у Ирану (пре свега због одсуства било каквих европских контаката званичног Техерана). У Јобик у је то конципирано као једна врста противљења ционизму, тј. спољнополитички израз антисемитске политике која је важан аспект екстремно-националистичке позиције у Мађарској. Међутим, то их је ухватило неспремне по избијању мигрантске кризе која је са собом нужно донела и талас неповерења или чак отворене мржње према муслиманима, те промена политике ка исламском свету није дошла лако, што је искористио владајући Фидес који се у том периоду позиционирао као кључни заштитник Мађарске од таласа избеглица са Блиског Истока. То доказују и резултати: у периоду између два изборна

циклуса (2014. и 2018. године), када долази до пораста популарности већине десних популистичких странака у Европи управо због ефекта мигрантске кризе, Јобик стагнира у погледу гласова.

Последње поглавље је прескриптивно и излаже укратко могуће политичке стратегије демократског друштва у борби против екстремне деснице, које варирају од прихватања ка маргинализацији. У овом моменту постаје јасно оно што се да наслутити током целе књиге: да аутори имају изражено негативан вредносни став према Јобик у и не либе се да га изнесу, што није необично узевши у обзир предмет истраживања, али чини се да је тиме студија изгубила на објективности. У друге проблеме књиге можемо убројати већ поменуто „танко” објашњење узрока потражње бирачког тела за крајње десном партијском понудом, затим честу репетитивност тема и главних аргумената, а на моменте и слабу унификованост текста, који у појединим деловима личи на зборник тј. ридер, а не на целовиту студију са повезаном методологијом и јасним циљевима истраживања. И поред тога, ради се о несумњиво корисној књи-

зи која обрађује различите аспекте важног и очигледно дугорочног феномена, те она свакако треба да буде део обавезног штива сваком истраживачу не само мађарске политике, већ и трансформације европских партијских система у целини. Јер Јобик се у ових двадесет година свог постојања показао као изузетно отпорна странка, посебно у поређењу са волатилношћу бројних источно-европских крајњих десничара, који би знали да ишчезну са сцене након једног или два иоле успешнија изборна циклуса. Да ли ће Јобик успети да одржи такав резултат?

Ова странка је већ око 2015. године кренула у кампању „смекшавања” екстремних ставова, представљајући се као партија породице и позитивних вредности, те ублажавајући наратив по питањима антисемитизма и евроексцизионализма. То је нужно одабило неке милитантније чланове од странке, а такође су, као што смо рекли, изгубили битку од Фидеса у погледу „власништва” над темом мигрантске кризе. Већ од локалних избора 2019. године, Јобик се налази у коалицији са раније „заклетим непријатељима” из редова леве и либералне опозиције, формирајући тако широки

фронт који има за циљ превазилажење лево-десне шизме у опозицији ради смене Орбановог режима. Та тактика је имала успеха на локалним изборима у Будимпешти, па су исте странке најавиле заједнички наступ и за парламентарне изборе 2022. године. Међутим, промена курса и „кокетирање” са идеолошки некомпатибилним странкама свакако може дугорочно да утиче на популарност Јобика, посебно –парадоксално– ако се нађу у ситуацији да врше власт и деле одговорност са некада омраженим „либералним елитама” из редова проевропских социјалиста, либерала и зелених. Нова снага на екстремној десници може лако да преузме разочаране гласаче Јобика у том случају. Назнаке тога видимо од 2018. године, када се потпредседник Јобика Ласло Тороцкаи са неколико функционера одметнуо од странке и основао свој покрет „Наша домовина”. Тороцкаи је српској јавности познат као некадашњи лидер екстремистичке организације „64 жупаније”, којем је својевремено забрањен улаз у Србију; али и као градоначелник села Ашотхалом на самој граници са Србијом, које је било медијски актуелно у време врхунца мигрантске кризе. На

изборима за Европски парламент 2019. године гласови Јобика су се поделили: у односу на претходне европске изборе, када су освојили 340 хиљада гласова, Јобик је сада добио поверење 220 хиљада гласача, док је Наша домовина освојила 114 хиљада гласова. Како било, померање Јобика ка умеренијој политичкој позицији, укрупњавање опозиције, екстремизација владајућег Фидеса и расцеп на крајњој десници заједно чине одличан увод за парламентарне изборе предвиђене за пролеће 2022. године, могуће прве неизвесне још од 2006. године; а студија Петра Крека и Атиле Јухаса може да буде веома корисно штиво у разумевању исхода тих избора, али и будућих трендова мађарске политике.

* Овај рад је примљен 11. августа 2021. године, а прихваћен на састанку Редакције 10. новембра 2021. године.